

vethâne, sağında birbiriyle bağlantılı iki mahfil birimi yer alır.

Dikdörtgen planlı (18,30 × 9,75 m.) harimin güney duvarının ekseninde yarım daire planlı mihrap, sağda ve solda kemerleri sepet kulpu biçiminde olan üçer pencere, bunların üzerinde de dikdörtgen biçiminde üçer tepe penceresi bulunmaktadır. Doğu ve batı duvarları boyunca sınırlarında ahşap dikmelerin ve korkulukların sıralandığı çift katlı mahfiller uzanır. Batı mahfilinin bir korkulukla ayrılmış bulunan güney kesiminde sakal-ı şerif ile İsmâil Rûmî'ye ait bazı eşyalar saklanmaktadır. Korkulukların yerini ahşap kafeslerin aldığı fevkanî mahfillerden doğudaki mahfil hükümdara ve devlet ricâline, haremle bağlantılı olan batıdaki ise tekkeye mensup hanımlara aittir. Harimin kuzey duvarında demirden eliböğründelerle taşınan, mihrabın karşısına gelen yerde kavisli bir çıkma yapan, erkek ziyaretçilere mahsus korkuluklu fevkanî bir mahfil daha bulunmaktadır. Girişi doğudaki fevkanî mahfile açılan, kaidesi kare tabanlı, gövdesi silindirik biçiminde kesme taş örgülü minare sipahiler ağası Mehmed Emin Ağa tarafından büyük bir ihtimalle III. Mustafa'nın tekkeyi ihyası sırasında eklenmiştir. Şerefe korkuluklarını bezeyen perde kabartmaları ve soğan kubbe biçimindeki külâhî minarenin II. Mahmud döneminde (1808-1839) yenilendiğini kanıtlar.

Harimin ahşap tavanı ince çitalarla karelere bölünmüş, merkezde yer alan ve dört kare büyüklüğünde olan alana Kâdirî-Rûmî tâc-ı şerifi biçiminde bir göbek oturtulmuş, aynı göbeğin daha küçüğü de mihrabın tepesine yerleştirilmiştir. Duvarlarda dikdörtgen panolar içine alınmış, merkezdeki şemselelerden ve köşebentlerden oluşan eklettik kalem işleri bulunur. Tavan silmelerinde ikili konsol grupları arasına, koyu yeşil zemine yaldızla ve ta'lik hatla yazılmış mısraları içeren ahşap kartuşlar yerleştirilmiştir.

Son cemaat yerinin üstünde yer alan selâmlık bölümü farklı boyutlarda üç odayla bunların arasında yer alan, erkek seyirci mahfilıyla bağlantılı eyvandan oluşur. Güney yönünde bir koridorla hareme bağlanan birim şeyh odası, diğerleri deriş odalarıdır. Bu katın üzerinde bulunan ve selâmlığa ait birtakım birimleri barındıran çatı katı Cumhuriyet dönemi onarımında ortadan kaldırılmıştır.

Arsanın doğu sınırı boyunca hazîrenin arkasında mutfak, yemekhane, kiler, aş-

çıbaşı odasını ve gusûlhâneyi barındıran tek katlı bir kanadı bugün ortadan kalkmıştır. Bununla ana bina arasında, sırtını arsının güney yönündeki çevre duvarına dayamış dikdörtgen prizma biçimindeki küçük şadırvan, ortasında birer musluğun bulunduğu mermer panolar, perde kıvrımlarıyla son bulan gırlantılar ve kantaros biçimli vazoların içinde nar ve salkım kabartmalarıyla bezelidir. Harem bahçesinde suni kayalardan oluşan bir selsebil, ayrıca bir havuzla cami-tevhidhânenin güneybatı köşesinin altına isabet eden ve tekkenin yerinde bulunduğu söylenen Bizans kilisesinin (Hagios Makaveon) ayazması olması muhtemel tonozlu bir limonluk göze çarpmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, II, 67-69; a.mlf., *Mecmûa-i Tevârîh* (haz. Fahri Ç. Derin - Vahid Çabuk), İstanbul 1985, s. 224; *Mecmûa-i Cevâmi'*, II, 32-33; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s. 376-387; Seyyid Sırrı Ali, *Tuhfe-i Rûmî: Kâdirîler Âsitânesi'nin Manzum Târihçesi* (nşr. Mustafa S. Kaçalın), İstanbul 1992; 1329 *Senesi İstanbul Beldesi İhsâiyât Mecmuası*, İstanbul 1330, s. 20; J. P. Brown, *The Darvishes or Oriental Spiritualism*, London 1927, s. 474-477; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1965, II, 33-34; R. Lifchez - Zeynep Çelik, "The Dervish Tekkes of Istanbul: A Survey in Progress", *Essays in Islamic Art and Architecture*, Malibu 1981, s. 87-108; Günay Kut - Turgut Kut, "İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergahnâme", *Türkische Miszellen: Robert Anhegger Armağanı*, İstanbul 1987 (Varia Turcica IX serisi), s. 233; H.-P. Laqueur, "Dervish Gravesones", *The Dervish Lodge. Art, Architecture and Sufism in Ottoman Turkey* (ed. R. Lifchez), Berkeley 1992, s. 294-295; Gülşah Kütükcüoğlu, *Tophane'de Kadirîler Tekkesi Restorasyonu Projesi* (doktora tezi, 2000), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü; V. Mirmiroğlu, "Tophane'de Kaadiriye Tekkesi", *TTOK Belleteni*, sy. 60 (1946), s. 12-13; Nuri Ebusuud, "Kadirî Asitânesinin Son Üç Asırlık Tarihi", a.e., s. 14-16; Atilla Çetin, "İstanbul'daki Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika", *VD*, XIII (1981), s. 589; M. Baha Tanman, "Kadiriye Tekkesi", *DBİst.A*, IV, 369-372.

M. BAHÂ TANMAN

KÂDİRİYYE

(القادرية)

Abdülkâdir-i Geylânî'ye
(ö. 561/1165-66)

nisbet edilen İslâm dünyasının ilk
ve en yaygın tarikatı.

Kadiriyye'nin kuruluş tarihini Abdülkâdir-i Geylânî'nin yaşadığı döneme kadar götürmek mümkündür. Tasavvuf tarihinin Abdülkâdir-i Geylânî'den önceki döneminde bir şeyhin görüşlerini ve mânevî

otoritesini kabul edip onun etrafında toplanan sûfî cemaatleri oluşmuş, sûfilerin şeyhlerle ve birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen kuralları belirlenmiş, ikametlerine mahsus ribât ve hankahlar yapılmışsa da bütün bunlar şeyhin yaşadığı dönem ve bölgeyle sınırlı kalmış, süreklilik, yaygınlık ve kurumsal bir nitelik kazanmamıştır. Tasavvuf tarihi kaynaklarında bu devirde oluşan sûfî grupları Kassâriyye, Cüneydiyye, Bâyezidiyye, Hakîmiyye, Hereviyye gibi adlarla anılmaktadır. Sürekli, yaygın ve kurumsal niteliğe sahip, tarikat olma özelliği kazanmış ilk tasavvufî oluşumlar XII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bunlardan Ahmed Yesevî'ye nisbet edilen Yeseviyye daha çok Orta Asya'da ve Türkler arasında, Ahmed er-Rifâî'ye nisbet edilen Rifâiyye Ortadoğu'da ve Araplar arasında, Abdülkâdir-i Geylânî'ye nisbet edilen Kadiriyye ise Irak başta olmak üzere İslâm dünyasının hemen her tarafında yayılmıştır.

470'te (1077) Hazar denizinin güneybatısındaki Gilân'da (Geylân) dünyaya gelen, dinî ilimleri Abbâsî hilâfet merkezi Bağdat'ta tahsil ettikten sonra Ebû'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs vasıtasıyla tasavvufa yönelen Abdülkâdir-i Geylânî, hocası Hanbelî fakih Ebû Saîd Mübârek el-Muharrimî'nin kendisine tahsis ettiği medresede 521 (1127) yılında ders okutup talebe yetiştirmeye başladı, bir yandan da ribâtında vaaz ve irşadla meşgul oldu. Cuma günü ve ribâtında bulunduğu zamanların dışında bütün vaktini medresesinde geçirdiği, kendisine sorulan konular hakkında muhatabın zihninde tereddüde yer bırakmayacak şekilde fetvalar verdiği kaydedilmektedir. Müderris ve vâiz olması geniş bir çevrede tanınmasında ve görüşlerinin kabul görüp yayılmasında etkili olmuştur. Oğlu Abdürrezzâk, babasıyla birlikte hacca gittiğinde Arafat'ta Ebû Medyen el-Mağribî, Ebû Amr Osman b. Merzûk gibi tanınmış şeyhlerle diğer bazı sûfilerin babasının elinden hırka giydiğini anlatır. Bu sûfiler daha sonra Abdülkâdir-i Geylânî'nin halifeleri olarak faaliyet göstermişlerdir. Bu olay, Kadirîliğin daha Abdülkâdir-i Geylânî'nin sağlığında oluşma sürecine girdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Kadiriyye en yaygın tarikat olmasını, diğer sebeplerin yanı sıra çok sayıda çocuğu olan Abdülkâdir-i Geylânî'nin çocuklarının babalarının ilmine ve mânevî mirasına sahip çıkarak onun yolunu devam ettirmelerine borçludur. Bunlardan Seyfeddin Abdülvehhâb babasından fıkıh

Kâdiriyye tarikatının kurucusu Abdülkâdir-i Geylânî adına düzenlenen bir levha (Tosya Kâdiri Tekkesi)

okumuş, sağlığında onun yerine medresede ders okutmuş, vefatından sonra da tadrîs görevini üstlenmiştir. Halife Nâsır-Lidînillâh tarafından Dîvân-ı Mezâlim başkanlığına tayin edilen Abdülvehhâb için Remle'de bir ribât inşa ettirmiştir. Abdülkâdir'in diğer oğlu Tâceddin Abdürrezzâk'tan olan torunu Ebû Sâlih Nasr zamanının en tanınmış âlimi olup Halife Müstansır-Billâh döneminde kâdilkudâtılık makamına getirilmiş, onun oğlu Ebû Nasr da aynı göreve tayin edilmiştir. Bağdat'ın Moğollar tarafından işgali sırasında bu görevde bulunan Ebû Nasr aynı yıl ölmüş, medrese ve ribât yıkılmış, bu olaydan sonra Geylânî torunları İslâm dünyasının çeşitli bölgelerine giderek hem köklü ve geniş aileler oluşturmuşlar hem de Kâdiriyye'nin yayılmasını sağlamışlardır. Abdülkâdir-i Geylânî'nin Moğol işgali sırasında yıkılan medrese ve tekkesi Kanûnî Sultan Süleyman tarafından 941'de (1534) Mimar Sinan'a yeniden yaptırılmış, Bağdat'a nakîbüleşraf olarak Abdülkâdir-i Geylânî soyundan bir zat tayin edilmiştir.

Behcetü'l-esrâr ve *Kalâ'idü'l-cevâhir* gibi Kâdiri kaynaklarında soyunun baba tarafından Hz. Hasan, anne tarafından Hz. Hüseyin'e ulaştığı kaydedilen Abdülkâdir-i Geylânî'nin diğer bazı çocukları babalarının vefatından sonra çeşitli bölgelere giderek tarikatı yaymışlardır. Mûsâ adlı oğlu Şam'a, oradan Mısır'a gitmiş, tekrar Şam'a dönüp orada vefat etmiştir. Suriye bölgesinde yaşayan Kâdiri şeriflerinin soyu Mûsâ'ya ulaşır. Mısır'a göç edip orada ölen İsâ Mısır Kâdiri şeriflerinin,

Sincar'a yerleşen Abdülazîz Bağdat Kâdiri şeriflerinin, Vâsî'ta ölen İbrâhim Fas, Merakeş, Tıtvân, Vehrân, Tanca, Rabat gibi Mağrib şehirlerindeki Kâdiri şeriflerinin atasıdır. Tarikatın birçok şubesinin silsilesi Abdülkâdir'in Abdürrezzâk, Abdülcebbar ve Abdülazîz adlı oğullarına ulaşır. Abdülkâdir-i Geylânî'nin tarikatın yayılmasında etkili olan torunlarından bazıları ve faaliyet gösterdikleri yerler şunlardır: Alâeddin Ali (ö. 793/1391, Kahire), Muhammed b. Alâeddin (ö. IX/XV. yüzyıl, Hama), Muhyiddin Abdülkâdir (ö. 933/1527, Hama, Halep, Şam), Abdullah b. Muhyiddin (Mısır), Abdürrezzâk b. Muhammed (ö. 901/1495, Trablus).

Tarikatın yayılmasında İslâm âleminin çeşitli bölgelerine mensup müridlerinin de büyük katkıları olmuştur. Bunlardan Yemenli olan Ebû Muhammed Abdullah b. Ali el-Esedî'nin Anadolu'ya gidip bir zâviye açtığı, uzun süre orada kaldıktan sonra Yemen'e döndüğü kaydedilmekteyse de Anadolu'daki faaliyetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ebû'l-Hasan Ali el-Haddâd ve Ebû İshak İbrâhim el-Adenî tarikatı Yemen'de temsil etmişlerdir. Ebû Abdullah Muhammed el-Batâihî, Taqiyyüddin Muhammed el-Yünîni, Ebû'l-Ferec Abdurrahman (İbnü'l-Eskâf), Ebû Abdülmelik Zeyyâl Suriye şehirlerinde faaliyet göstermişlerdir. Kâdiriyye Mısır'da Abdülkâdir'in Ebû Abdullah Muhammed es-Sa'dî, Ebû Amr Osman b. Merzûk, Ebû Abdullah Muhammed el-Kizânî adlı müridleri tarafından yayılmıştır. Mekke'de hac sırasında Abdülkâdir-i Geylânî'den hırka giyen Ebû Medyen'in Kuzey Afrika'da Kâdirîliği yaydığı söyleniyorsa da onun giydiği hırka Şattanûffî'nin de kaydettiği gibi tarikat hırkası değil teberrûk hırkası olduğundan (*Behcetü'l-esrâr*, s. 153) bu bilgi doğru değildir. Ebû Abdullah es-Sarîfîni, Ebû Muhammed el-Cenâizî, Ebû Bekir et-Temîmî, Ebû Ahmed Yahyâ, Ebû Mansûr el-Bağdâdî, Ebû'l-İz el-Mağribî'nin de Irak bölgesinde faaliyet gösterdikleri kaydedilmektedir.

Abdülkâdir-i Geylânî'nin oğlu İbrâhim'den olan torunu Ahmed b. Muhammed Moğol istilâsının ardından Hicaz'a gitti, daha sonra Endülüs'e hicret etti. Vâdiâş'a (Guadix) yerleşerek (671/1272) Kâdiriyye'yi bölgede yaydı. Gırnata'ya (Granada) yerleşen Ahmed'in torunları şehrin hristiyanların eline geçmesi üzerine 897'de (1492) Kuzey Afrika'ya döndüler. Kâdiriyye, Kuzey Afrika'da XV. yüzyılın başlarında Sîdî Ali el-Küntî tarafından yayıldı, Ahmed el-Bekkâ'nın faaliyetleri sonucu Batı

Sahrâ'ya kadar nüfuz etti. Tarikat Moritanya, Senegal, Nijerya ve Batı Sahrâ'ya XV. yüzyılda Abdullah el-Kebîr adlı bir Kâdiri şeyhi tarafından götürüldü.

Abdülkâdir-i Geylânî'nin torunlarından olduğu kaydedilen Seyyid Seyfeddin'in, kendisine rüyasında Hindistan'a gidip halkı İslâm'a davet etmesinin bildirilmesi üzerine 824'te (1421) Sind'e göç edip on yıl süren bir çaba sonunda 700'den fazla aileyi ihtidâ ettirdiği rivayet edilir. Hindistan'da ilk Kâdiri dergâhı, XV. yüzyılın ikinci yarısında Abdülkâdir-i Geylânî'nin Abdülvehhâb adlı oğlunun torunlarından Muhammed Gavs tarafından Mûltan yakınındaki Uç'ta açılmıştır. Muhammed Gavs'ın ölümünden (923/1517) sonra yerine, Hindistan Kâdirîleri'nce Abdülkâdir-i Geylânî'ye nisbetle Abdülkâdir-i Sâni diye anılan oğlu geçmiş, onun faaliyetleri neticesinde birçok Hintli müslüman olmuş, böylelikle tarikat Sind, Pencap ve Keşmir bölgelerinde yayılmıştır. Abdülkâdir-i Geylânî'nin bir torunundan hırka giyen Ebû'l-Feth b. Kemâleddin el-Mekkî adlı bir Kâdiri şeyhini Delhi'ye davet eden Sultan İskender-i Lûdî bu davetiyle Kâdiriyye'nin bölgeye yerleşmesine vesile olmuştur. Kâdiriyye Bengal'e Pîr Şah Devle (ö. 942/1535 veya 980/1573) adlı bir Kâdiri şeyhi tarafından götürülmüş, daha sonra bölgeye gelen ve Abdülkâdir-i Geylânî'nin Abdürrezzâk adlı oğlunun torunlarından olan Şah Kumeys el-Kâdiri tarafından yayılmıştır. Tarikatın Gucerât bölgesine Abdülkâdir-i Geylânî'nin Abdülvehhâb adlı oğlunun soyundan Seyyid Cemal Patri (ö. 971/1564) tarafından götürüldüğü bilinmektedir. Hindistan Kâdirîleri'nin önemli isimlerinden biri Şah Cihan'ın oğlu Dârâ Şükûh'tur. Lahor'u ziyarete gelen Mısırlı Kâdiri şeyhi Miyânîmî'e intisap ederek ölümünün ardından seyrü sülûkünü halifesi Molla Şah Bedahşî'nin yanında tamamlayan Dârâ Şükûh'un *Sefinetü'l-evliyâ* ve *Sekînetü'l-evliyâ* adlı eserleri Hindistan Kâdirîliği hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Kâdiriyye'yi Anadolu'ya XV. yüzyılda, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin müridi iken onun emri üzerine Hama'ya gidip Abdülkâdir-i Geylânî'nin soyundan Hüseyin el-Hamevî'den hilâfet alan Eşrefoğlu Rûmî getirmiştir. Kâdiriyye'nin Eşrefiyye kolunun piri olan Eşrefoğlu Rûmî'nin kurduğu tarikat geniş bir alana yayılmayıp İznik-Bursa çevresiyle sınırlı kalmıştır. Kâdiriyye XVII. yüzyılda, tarikatın Rûmiyye kolunun piri İsmâil Rûmî'nin faaliyetleri sonucu başta İstanbul olmak üzere Anadolu ve

Balkanlar'da yaygınlık kazanmıştır. İsmâîl Rûmî'nin İstanbul-Tophane'de kurduğu tekke diğer bölgelerde açılan Kâdiri tekelerinin merkezi olma fonksiyonunu da üstlenmiştir.

Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'da kurulduğu XIII. yüzyıldan beri yaygın olan Kâdiriyye, Abdülkâdir-i Geylânî soyundan gelen Berzencî ve Sâdât-ı Nehrî gibi Suriyeli ve Kuzey Iraklı şeyh aileleri tarafından temsil edilmiştir. Aynı bölgeden olup tarikatın Hâlisiyye kolunu kuran Ziyâeddin Abdurrahman Hâlis et-Tâlibânî'nin (ö. 1858) Sivas'a gönderdiği halifesi Mur-i Ali Baba (Mor Ali Baba) ve diğer halifeleri vasiyetiyle Hâlisiyye Anadolu ve İstanbul'da yayılmıştır.

Çok geniş bir coğrafyaya yayılan Kâdiriyye'nin tarihi üzerine müstakil bir çalışma yapılmamıştır. *Journal of the History of Sûfism: Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nin Kâdiriyye'ye ayırdığı ilk sayısında Thierry Zarcone, Martin van Bruinessen, Butrus Abu Manneh, Alexandre Popoviç, Nathalie Clayer, Jean Louis Triaud, Artur Buehler, Moshe Gammer, Ma Tong, Rahal Boubrik ve Mustafa Kara gibi araştırmacıların Geylânî ailesi ve tarikatını sırasıyla Hama-Suriye, Afganistan, Hindistan (Gucerât), Irak, Balkanlar, Arnavutluk, Batı Afrika, Kuzey Kafkasya, Orta Asya ve Doğu Türkistan, Pakistan, Endonezya ve Çin'deki yayılış sürecini ve güncel durumunu, bazı kollarındaki zikir uygulamalarını ve folklorik özelliklerini anlatan makaleler bulunmaktadır (bk. bibl.).

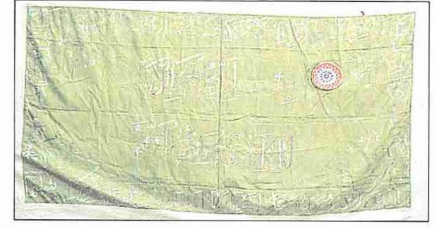
Silsile. Kâdiriyye icâzetnâmelerinde tarikatın silsilesinin Hz. Ali'ye iki şekilde ulaştığı görülmektedir. Abdülkâdir-i Geylânî ve Ebû Saîd el-Muharrimî'den başlayıp Ma'rûf-i Kerhî'ye kadar her iki silsiledeki isimler müşterektir. Ma'rûf-i Kerhî'den geriye doğru silsile İmam Ali er-Rızâ ve diğer Ehl-i beyt imamlarıyla veya Dâvûd et-Tâî, Habîb el-Acemî, Hasan-ı Basrî yoluyla Hz. Ali'ye ulaşır. Bu silsilelerden ilkinde "silsile-i zeheb", ikincisine "silsile-i müzehheb" denir.

Kâdiriyye silsilesi, Abdülkâdir-i Geylânî'den sonra genellikle Cemâlû'l-İrâk diye tanınan oğlu Abdürrezzâk veya Abdülcebbâr ile devam eder. Tarikatın öğretisi Abdülkâdir-i Geylânî'nin *el-Ğunye li-tâlibi tîrîki'l-hak*, *Fütûhu'l-ğayb* ve *el-Fethu'r-rabbânî* adlı eserlerindeki görüşlere dayanmakta olup oğlu Abdürrezzâk'a yaptığı vasiyet sırasında söyledikleri

bu eserlerdeki görüşlerin bir özeti olması bakımından önemlidir. Abdülkâdir vasiyetinde oğluna dinin emir ve yasaklarına titizlikle uymasını, takvâ sahibi olmasını öğütledikten sonra tarikatının Kitap ve Sünnet üzere bina edildiğini; gönül huzuru, cömertlik, bol sadaka verme, her türlü zorluğa katlanma, ihvanın sıkıntılarına yardımcı olmanın tarikatın esasları olduğunu söyler. Daha sonra tasavvufun sekiz özelliği olduğunu belirterek bunları sehâ, rızâ, sabır, işaret, gurbet, yünlü giymek, seyahat ve fakr olarak sıralar ve bunların her birinin bir peygambere ait özellik olduğunu belirtir. Kâdiriyye'nin beş temel kuralı vardır: Himmeti yüceltmek, haramdan sakınmak, hizmeti güzelleştirmek, azmi arttırmak ve nimete saygı göstermek. Himmetini yükseltenin derecesi yükselir. Haramlardan sakınanı Allah korur. Hizmeti güzelleştirenin keramet sahibi olması icap eder. Azmini arttırmanın hidayeti sürekli olur. Nimete saygı gösteren ona şükreder, şükreden de nimeti arttır.

Kâdiriyye tarikatında seyrü sülûk bütün esmâ tariklerinde olduğu gibi Allah'ın yedi isminin (esmâ-i seb'a) zikredilmesiyle gerçekleştirilir. Lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hay, vâhid, azîz, vedûd isimlerine usul esmâsı; hak, kakhâr, kayyûm, vehhâb, müheymin isimlerine fûrû esmâsı denir. Usul isimlerinden her biri nefsin yedi mertebesinden (emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye, kâmile) birine karşılık olarak belli sayıda zikredilir. Nefsin her mertebesinin ismi (zikri), seyrî, âlemi, mahalli, hâli, vâridi ve nuru vardır. Meselâ nefsi emmâre mertebesindeki bir sâlikin zikri kelime-i tevhid, seyri ilallah, âlemi şehâdet, mahalli sadr, hâli meyil, vâridi şeriat, nuru mavi; nefsi levvâmedeki sâlikin zikri Allah, seyri ilallah, âlemi berzah, mahalli kalp, hâli mahabet, vâridi tarikat, nuru sarıdır. Sâlik ancak bir mürşidin gözetiminde bir mertebedeki seyrini tamamlayıp onun izniyle diğer mertebeye geçebilir. İstidat ve kabiliyetine göre bütün mertebeleri aşıp nefsi kâmile makamına ulaşabilir veya belli bir mertebeyi aşamayıp arada kalabilir.

Lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm ve kakhâr isimlerine makâmât esmâsı adı verilir. Bu isimler de nefis mertebelerinin her birine karşılıktır. Sâlik hangi mertebede ise o mertebeye ait ismi iki rek'at namaz kıldıktan sonra belli sayıda zikreder. Emmârenin ismi olan ke-

Kâdiriyye sancağı (Tosya Kâdiri Tekkesi)

lime-i tevhid 70.000, levvâmenin ismi Allah 60.000, mülhimenin ismi hû 50.000, mutmainnenin ismi hak 40.000, râziyenin ismi hay 30.000, marziyyenin ismi kayyûm 20.000, kâmilenin ismi kakhâr 10.000 adet zikredilir. Bazı Kâdiri meşâyih dervişlerine makâmât esmâsını usul esması olarak verir ve usul esmasının sayısınıca zikrettirirler.

Tarikatın bazı kollarında şeyhlerin sâlikleri istidatlarına göre letâif-i seb'a (kalp, ruh, sır, sırru's-sır, hafî, ahfâ, nefsi küll) zikriyle seyrü sülûk ettirdikleri de görülmektedir. Bu usulde sâlik ilk latife olan kalpten başlayarak 5000 defa ism-i celâli (Allah) zikreder. Bu latifenin kırmızı olan nuru zuhur edinceye kadar zikre devam eden sâlik diğer latifeler için de bu tertip üzere zikre devam ederek seyrü sülûkünü tamamlar.

Kâdiriyye mensuplarının vakit namazların ardından her vakit için ayrı ayrı okudukları hizbü'l-ibtihâl, hizbü's-Süryûniyye, fethu'l-beşâir, hizbü'l-fethiyye, hizbü't-temcîd adlı hiziplerle günlük virdler Abdülkâdir-i Geylânî tarafından tesbit edilmiştir. Bunların yanı sıra yine Abdülkâdir-i Geylânî'nin tertip ettiği kibrîtû'l-ahmer, salâtû'l-kubrâ, hizbü'n-nasr ve diğer salavat ve hizipler de çeşitli vesilelerle okunur. Okunacak günlük evrâdın tertibi tarikatın muhtelif kolları arasında farklılıklar göstermektedir.

Kâdiriyye tarikatında Halvetiyye'deki gibi halvet, Nakşibendiyye'deki gibi râbıta uygulaması vardır. Halvet uygulaması da günlük evrâdın tertibinde olduğu gibi tarikatın her kolunda farklıdır. Meselâ Eşrefiyye'de sâlik halvette iken teheccüd, istihâre, duhâ ve tesbih namazlarını kılar, Abdülkâdir-i Geylânî'nin salât-ı kübrâsıyla Kur'an-ı Kerim'den 100 âyet okur, günlük zikrine devam eder. Diğer bazı kollar da ise usul esmalarının (kelime-i tevhid [100.000 defa], Allah [7884 defa], hû

[44.600 defa], hay [20.592 defa], vâhid [93.420 defa], azîz [74.640 defa], vedûd [100.100 defa]) yanında rahmân (100.000 defa), rahîm (100.000 defa) zikredilir. Sâlik günde 100 adım atar, her adımda 100 defa Hz. Peygamber'e salavat getirir. Akşam namazından sonra 100 defa habîr ismini zikreder.

Kurucusunun ölümünden Moğollar'ın Bağdat'ı işgal ettiği 1258 yılına kadar kuruluş dönemini tamamlayan ve daha bu dönemde kollara ayrılmaya başlayan Kâdiriyye, bu olayın ardından aile mensuplarının şehri terkedit İslâm dünyasının çeşitli bölgelerine göç etmesiyle birlikte büyük bir gelişme göstermiş, buna paralel olarak birçok kola ayrılmıştır. Tarikatın kollara ayrılma süreci yüzyıllar boyunca devam etmiş, bugün de devam etmektedir. Kaynaklarda Kâdiriyye'nin kolu olarak tanımlanan tarikatlar şunlardır: 1. Hikemiyye. Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir el-Hikemî'ye (ö. 617/1221) nisbet edilir. Yemen'de yayılmıştır (Zebîdî, 'İkd, s. 50; a.mlf., 'İthâfû'l-aşfiyâ', s. 188; Harîrîzâde, I, vr. 301^a-303^a). 2. Esediyye. Ebû Muhammed Affûddin Abdullah b. Ali el-Esedî'ye (ö. 620/1223) nisbet edilen ve Yemeniyye diye de anılan tarikatın Yemen ve Anadolu'da yayıldığı kaydedilmektedir (Harîrîzâde, I, vr. 72^b-76^a). 3. Beceliyye. Muhammed b. Hüseyin el-Becelî'ye (ö. 621/1224) nisbet edilir. Becelî, tarikat hırkasını Muhammed b. Ebû Bekir el-Hikemî'den giydiği için tarikatı Hikemiyye'nin bir kolu olarak değerlendirilmiştir. 4. İseviyye. Abdülkâdir-i Geylânî döneminde yaşayan İsâ adlı bir zatanisbet edilir. Rivayete göre papaz olan bu kişi Abdülkâdir-i Geylânî'nin halifesi olduğunu söyleyerek çevresinde epay mürid toplamıştı. Müridler daha sonra onun hristiyan olduğunu anlamalarına rağmen kendisini bırakmamışlar, İsâ da bu olay üzerine müslüman olmuş ve kendisine Şeyh İsâ adı verilmiştir. 5. Fârîziyye. Abdülkâdir-i Geylânî'nin Kahire'ye yerleşen torunlarından Muhammed el-Fârîzî'ye nisbet edilen Fârîziyye bugün Mısır'da faal olan tarikatlardandır (Yûsuf M. Tâhâ Zeydân, s. 185-195). Tarikatın İbnü'l-Fârîz'a (ö. 632/1235) nisbet edilmesi (Trimingham, s. 271) yanlıştır. 6. Ehdeliyye. Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer el-Ehdel'e (ö. 650/1252) nisbet edilen tarikat Yemen'de yayılmıştır (Zebîdî, 'İkd, s. 29-31; a.mlf., 'İthâfû'l-aşfiyâ', s. 172-173). 7. Gaysiyye. Ebû'l-Gays Said b. Süleyman b. Cemil'e (ö. 651/1253) nisbet edilen bir Yemen tarikatıdır. Ebû'l-Gays'ın Ehdeliyye'nin pîri Ali b. Ömer el-Ehdel'e

intisap ettiği ve Ehdeliyye'nin kolu olduğu kaydedilmektedir (Zebîdî, 'İkd, s. 85; a.mlf., 'İthâfû'l-aşfiyâ', s. 242; Harîrîzâde, III, vr. 19^b-23^a). 8. Uceyliyye. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Mûsâ b. Uceyl el-Yemenî'ye (ö. 690/1291) nisbet edilir. Yemen'de yayılmıştır (Zebîdî, 'İkd, s. 85; a.mlf., 'İthâfû'l-aşfiyâ', s. 243; Harîrîzâde, II, vr. 270^b-272^a). 9. Nehâriyye. Ömer b. Mûsâ en-Nehârî'ye (ö. VII/XIII. yüzyıl) nisbet edilen bir Yemen tarikatıdır. 10. Zeylaiyye. Ebû'l-Abbas Safiyyüddin Ahmed b. Ömer ez-Zeylaî el-Ukaylî'ye (ö. 704/1305) nisbet edilen tarikat Yemen'de yayılmıştır (Zebîdî, 'İkd, s. 63; a.mlf., 'İthâfû'l-aşfiyâ', s. 237). 11. Tavâşiyye. Nûreddin Ali b. Abdullah et-Tavâşî'ye (ö. 748/1348) nisbet edilir. Yemen'de yayılmıştır (a.mlf., 'İkd, s. 84). 12. Müşerriyye. Muhammed b. Mûsâ b. Ali el-Müşerri'a (ö. 760/1359) nisbet edilen bir Yemen tarikatıdır (a.mlf., 'İkd, 83; a.mlf., 'İthâfû'l-aşfiyâ', s. 237-238). 13. Yâfiyye. Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî'ye (ö. 768/1367) nisbet edilir. Kâdiriyye'nin önemli kollarından biridir. Başta Ravzû'r-reyâhîn adlı menâkıbnâme olmak üzere birçok eseri olan Yâfiî'nin Sühreverdiyye, Rifâiyye, Medyenîyye ve Şâzelîyye tarikatlarından da icâzeti vardır. Tarikatının Hicaz ve Yemen'de yayıldığı kaydedilmektedir (Harîrîzâde, III, vr. 263^b-265^a; Hüseyin Vassâf, I, 133). 14. Cebertiyye. Şerefeddin İsmâil b. İbrâhim el-Cebertî'ye (ö. 806/1403) nisbet edilen tarikat Yemen'de yayılmıştır. Harîrîzâde, Cebertî'nin çeşitli tarikatlardan icâzeti olduğunu kaydeder (Zebîdî, 'İkd, s. 45; Tîbyân, I, vr. 211^a-212^b). 15. Dâvûdiyye. Ebû Bekir b. Dâvûd'a (ö. 806/1403) nisbet edilen Suriye kökenli bir tarikatıdır (Trimingham, s. 271). 16. Urâbiyye. Ömer b. Muhammed el-Urâbî'ye (ö. 827/1424) nisbet edilen bir Yemen tarikatıdır (Harîrîzâde, III, vr. 56^b). 17. Eşrefiyye. Eşrefoğlu Abdullah Rûmî'ye (ö. 874/1469-70) nisbet edilen tarikat Kâdiriyye'nin Anadolu'da kurulan ilk koludur (bk. DîA, XI, 478, 480-481). 18. Bekkâiyye. Zebîdî bu tarikatı 670 (1271) yılında vefat eden Ali el-Bekkâ'ya ('İthâfû'l-aşfiyâ', s. 178), Mehmet Ali Aynî, Trimingham ve Demîka, Ahmed el-Bekkâ el-Küntî'ye (ö. 908/1503), Rinn ise Ömer el-Bekkâ'ya (ö. 960/1553) nisbet ederler. Bekkâiyye Sudan, Moritanya ve Senegal, Liberya, Nijer ve Nijerya'da faaliyet göstermiştir (Gürer, s. 368). 19. Cüneydiyye. Bahâeddin el-Cüneydî'ye (ö. 921/1515) nisbet edilir. Hindistan'da yayıldığı kaydedilmektedir (Trimingham, s. 271-272). 20. Gavsîyye. Seyyid Muhammed Gavs'a (ö. 923/1517) nis-

bet edilen tarikat Hindistan'da yayılmıştır (a.g.e., s. 271-272). 21. Kemâliyye. Kemâleddin el-Kisâfî'ye (ö. 971/1563) nisbet edilen bu tarikat da Hindistan'da faaliyet göstermiştir (a.g.e., s. 272). 22. Kumeysiyye. Seyyid Şah Kumeys el-Kâdirî'ye (ö. 992/1584) nisbet edilir. Bengal, Pencap ve Bihâr'da yayılmıştır. 23. Nevşâhiyye. Muhammed Hâcî Alâeddin el-Hindî'ye (ö. 1012/1603) nisbet edilen tarikat Hindistan'da yayılmıştır (Harîrîzâde, III, vr. 56^b; Trimingham, s. 273). 24. Sumâdiyye. Müslim b. Muhammed es-Sumâdî el-Kâdirî'ye (ö. 994/1586) nisbet edilen tarikatın Şam ve Kudüs civarında yayıldığı kaydedilmektedir (a.g.e., s. 273). 25. Rûmiyye. İsmâil Rûmî'ye (ö. 1041/1631) nisbet edilir. Kâdiriyye Anadolu, İstanbul ve Balkanlar'da İsmâil Rûmî'nin faaliyetleri sonucu yaygınlık kazanmıştır. 26. Bû Aliyye. Tunus, Cezayir ve Mısır'da yayılan tarikat Bekkâiyye'nin kolu olarak değerlendirilmektedir (a.g.e., s. 271). 27. Nablusiyye. Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî'ye (ö. 1143/1731) nisbet edilen tarikat Suriye ve civarında yayılmıştır. 28. Hilâliyye. Muhammed b. Ömer Hilâl el-Hemedânî'ye (ö. 1147/1734) nisbet edilir. Halep civarında yayılmıştır (Harîrîzâde, III, vr. 252^a-255^a). 29. Semmâniyye. Muhammed b. Abdülkerîm es-Semmân'a (ö. 1189/1775) nisbet edilen tarikatın Medine civarında ve Sudan'da yayıldığı kaydedilmektedir (Gürer, s. 373). 30. Ammâriyye. Ammâr Bû Sennâ'ya (ö. 1193/1779) nisbet edilir. Cezayir ve Tunus dolaylarında yayılmıştır (Trimingham, s. 271). 31. Nesîmiyye. Ebû Abdullah Mahmûd en-Nesîmî el-Halvetî el-Kâdirî'ye nisbet edilir (Zebîdî, 'İthâfû'l-aşfiyâ', s. 257-258). 32. Resmiyye. Mustafa (Ânî) Resmî Efendi (ö. 1206/1792) tarafından İstanbul'da kurulan bu kol birkaç tekke temsil edilmiştir. 33. Menzeliyye. Ali b. Ammâr el-Menzelî'ye (ö. XII/XVIII. yüzyıl) nisbet edilen tarikat Cezayir ve Tunus'ta yayılmıştır. 34. Muhtâriyye. Muhtâr b. Ahmed el-Küntî'ye (ö. 1226/1811) nisbet edilen tarikat Batı Afrika'da etkili olmuştur (Journal of the History of Sufism, sy. 1-2 [2000], s. 245-258). 35. Müştâkiyye. Mehmed Mustafa Müştâk Efendi'ye (ö. 1247/1831) nisbet edilen tarikat Erzurum, Muş, Bitlis ve İstanbul'da yaygınlık kazanmıştır. 36. Hâlisiyye. Ziyâeddin Abdurrahman Hâlis et-Tâlibânî'ye (ö. 1275/1858) nisbet edilen tarikat Kuzey Irak, Doğu Anadolu, İç Anadolu ve İstanbul'da yayılmıştır (Hüseyin Vassâf, I, 129-132; Journal of the History of Sufism, sy. 1-2 [2000], s. 131-149). 37. Fâziliyye. Şeyh

Muhammed Fâzıl b. Muhammed el-Emîn'e (ö. 1284/1867) nisbet edilen tarikat Büyük Sahrâ'nın her tarafında yayılmıştır (a.g.e., sy. 1-2 [2000], s. 259-274). 38. Enveriyye. Osman Şems Efendi'ye (ö. 1311/1893) nisbet edilir. Abdülkâdir-i Geylânî'nin "bâzû'l-eşheb" lakabından mülhem olarak kendisine "bâzû'l-enver" unvanı verilen Şems Efendi XIX. yüzyıl şairlerindendir. 39. Niyâziyye. Abdurrahman en-Niyâzi'ye (ö. 1311/1894) nisbet edilir. Mısır'da bugün faal olan tarikatlardandır. 40. Kesnezâniyye. Abdülkerîm Şah Kesnezânî'ye (ö. 1317/1899) nisbet edilen tarikat Kâdiriyye'nin bugün Irak'ta en yaygın olan koludur. 41. Mürîdiyye. Ahmedü Bamba (ö. 1927) tarafından kurulan tarikat Senegal, Moritanya, Gabon ve diğer Batı Afrika ülkelerinde yayılmıştır (Trimingham, s. 271; *DİA*, II, 172). 42. Kâsımîyye. Kâsım b. Muhammed el-Kebir'e nisbet edilen tarikat XIX. yüzyılda Mısır'da kurulmuş olup bugün Mısır'da faal olan tarikatlardandır. 43. Mikşâfiyye. Abdülbâki el-Mikşâfi'ye nisbet edilmekte ve bugün Sudan'da faal olduğu kaydedilmektedir. 44. Garîbiyye (Hindiyeye). Muhammed Garîbullah el-Hindî'ye nisbet edilen tarikat Hindistan'da faaliyet göstermiştir (Harîrîzâde, III, vr. 1^a-3^a; Hüseyin Vassâf, I, 133-134). 45. Zincîriyye. Beline on sekiz kilo ağırlığında bir zincir perçinletmiş olduğundan dolayı Zincirli diye anılan Giritli Ali Baba'ya nisbet edilir. Bağdat'tan dönerken Cizre'de vefat ettiğinde belindeki zincir sökülememiş ve böylece defnedilmiştir (*Journal of the History of Sufism*, sy. 1-2 [2000], s. 170-171). 46. Şer'iyye. Abdülmün'im b. Abdünnebî Ali el-Kâdirî'ye (ö. 1986) nisbet edilir. Mısır'da günümüzde faal olan tarikatlardandır (Yûsuf M. Tâhâ Zeydân, s. 209 vd.). Kâdiriyye'nin XIX. yüzyılda Hindistan Dekken'de Benâve adlı bir kolunun mevcudiyeti kaydediliyorsa da (*İA*, XII/1, s. 6) bu kol hakkında bilgi bulunamamıştır (tarikatın kolları için ayrıca bk. Güner, s. 349 vd.).

Kâdiriyye tarikatının çeşitli kollarında toplu zikir (âyin) farklı şekillerde icra edilmektedir. Zikir cehrî olup semâ ve devrana önem verilir. Türkiye'deki yaygın kolları Rûmiyye ve Eşrefiyye'deki uygulama genel çizgileriyle şöyledir: Dervişler hilâl şeklinde bir halka oluşturur. Zikre oturularak (kuûdî) başlanır. Şeyh efendinin Fâtiha okumasından sonra salavat getirilir ve Abdülkâdir-i Geylânî'nin Kibrî-i Ahmer adlı evrâdî özel bestesiyle okunur, ardından kelime-i tevhid ve ism-i celâl zikrine

başlanır. Bu sırada zâkirler ilâhiler okurlar. Kuûdî zikir bir zâkirin aşr-ı şerif okumasıyla tamamlanır; ardından ayakta (kıyâmî) zikre geçilir. Kıyâmî zikre toplu olarak, "Cem' olmuş dervişleri pîrim Abdülkâdir'in" sözleriyle başlayan ilâhinin okunmasıyla girilir, "hayyü'l-kayyûm, Allah" esmalarıyla âhenkli bir şekilde hareket edip dönülerek (devran) devam edilir; ritmik adımlarla zikir halkası sağa döndürülür. Bu sırada zâkirler tarafından ritme uygun ilâhiler okunur. Zikir töreni bir zâkirin okuduğu aşr-ı şerif ve şeyh efendinin duasıyla sona erer. Zikir sırasında kudüm, bendir, halile, nevbe gibi vurmali sazlar da kullanılır.

Kâdiriyye'nin Arap kökenli kollarının aksine Türkiye'deki kollarında tarikat sembolizmine büyük önem verilmiştir. Üzerinde tarikat sembollerinin işlendiği Kâdirî tacının birkaç çeşidi vardır. Bunların en tanınmış, kubbe kısmı yüksek ve sivri olan ve Bağdat veya Celâlî müjgânlısı denilen taçtır. Başa geçen lengerinde müjgân denilen kürklü bir kuşak bulunur. Rûmiyye koluna ait taç beyaza yakın çuhadan yapılmış olup sekiz terklidir. Tepe kısmında, besmeledeki on dokuz harfi temsil eden on dokuz tıgıl ve esmâ-i seb'âyî temsil eden yedi renkli Kâdirî gülü bulunur. Beyaz abadan yapılan Eşrefî tacı yedi terklidir.

Muhammed Dernîka, çoğu Arap dünyasından olmak üzere tarih boyunca önemli fonksiyonlar icra etmiş, Kâdiriyye tarikatına mensup 361 kişiyi kısa biyografilerini vererek tanıtmıştır (*Şeyh 'Abdülkâdir*, s. 127-136). Aksaray Olanlar Dergâhı şeyhi Mustafa Saffet Efendi (Yetkin), şair Sü-

reyyâ Bey, Yahyâ Efendi Dergâhı şeyhi Abdülhay Efendi (Öztoprak), Eyüp'te Kuvâ-yi Milliye'yi destekleyen Hâki Baba Dergâhı şeyhi Sâdeddin Efendi ve oğlu Hüseyin Nazmi Efendi (Ceylanoğlu), tesirli vaaz ve hutbeleriyle tanınan Şemseddin Yeşil, Kasımpaşa Aynî Ali Baba Dergâhı Kadirî-Rifâî şeyhi istiklâl madalyası sahibi albay Muhyiddin Ensârî, Cumhuriyet döneminde vefat eden bazı önemli Kâdirî şeyhleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şattanûfî, *Behcetü'l-esrâr*, Kahire 1304, s. 153; Yâfiî, *Neşrû'l-meâşini'l-gâliye fî fazlî'l-meşâyihî's-süfiyye*, Kahire 1961, s. 230-292; Tâzeffî, *Qalâ'idü'l-cevâhir fî menâkıbî's-şeyh 'Abdülkâdir el-Cilânî*, Kahire 1303; Zebîdî, *İkd*, s. 29-31, 45, 50, 63, 81, 83-85; a.mlf., *İlhâfû'l-asfiyâ*, s. 172-173, 178, 188, 237-238, 242, 243, 257-258; Mehmed Rifat, *Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye fî beyânî'l-tarîkatî'l-Kâdiriyye*, Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 1127; *Risâle fî usûlî'l-tarîkatî'l-Kâdiriyye*, İÜ Ktp., AY, nr. 1431, vr. 1^a-33^a; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 72^b-76^a, 211^a-212^b, 301^a-303^a; II, vr. 129^a-139^a, 270^b-272^a; III, vr. 1^a-3^a, 19^b-23^a, 56^b, 252^a-255^a, 263^b-265^a, 269^a; L. Rinn, *Moirabouts et Khouan*, Alger 1884, s. 173-201; Gümüşhânevi, *Câmî'u'l-usûl*, İstanbul 1276, s. 49-50; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Hadikatü'l-evliyâ'dan Silsile-i Meşâyih-i Kâdiriyye*, İstanbul 1318; *Tomar-Kâdiriyye*; Seyyid Sırrı Ali, *Tuhfe-i Rûmî: Kâdirîler Âsitânesi'nin Manzûm Tarihçesi* (nşr. Mustafa S. Kaçalin), İstanbul 1992; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 51-189; Aini Mehmed Ali, *Un grand saint de l'Islam, Abdulkadir Guilani*, Paris 1938; J. S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 271-272, 273; Muharrem Hilmi [Kösetürkmen], *Kâdirî Yolu Sâliklerinin Zikir Makamları ve Zâkirleri Hediye* (nşr. Süleyman Ateş), Ankara 1976; F. Meier, "Die Şumâdiyya, ein Zweigorden der Qâdiriyya in Damaskus", *Die Islamische Welt Zwischen Mittelalter und Neuzeit* (ed. U. Haarmann-P. Bachmann), Beirut 1979, s. 445-470; A. Schimmel, *Tasavvufun Boyutları* (trc. Ender Gürol), İstanbul 1982, s. 216-217; M. Hiskett, *The Development of Islam in West Africa*, London 1984, s. 244-250; Muhammad Muzammil Haq, *Some Aspects of the Principal Sufi Orders in India*, Dacca 1985, s. 151-175; Abdülhay el-Kâdirî, *ez-Zâviyetü'l-Kâdiriyye 'abre't-târîh ve'l-'aşûr*, Tıtvân 1407/1986; A. H. Nimlîr Jr., "The Qadiriyya and Political Change: Class, Race and Ethnicity on the East African Coast", *Islamic and Middle Eastern Societies* (ed. R. Olson), Vermont 1987, s. 189-208; İsmâil el-Kâdirî, *el-Füyûzâtü'r-rabbâniyye fî evrâdî'l-Kâdiriyye*, Beyrut 1988; B. G. Martin, *Sömürgecilğe Karşı Afrika'da Sufî Direniş* (trc. Fatih Tatlıoğlu), İstanbul 1988; A. Bennigsen - C. Lemerrier-Quelquejay, *Sufî ve Komiser* (trc. Osman Türer), Ankara 1988, s. 82-85; A. Bennigsen, "The Qadiriyyah (Kunta Hajji Tariqah) in North-East Caucasus: 1850-1987", *IC, LXII/2-3* (1988), s. 63-78; L. Brenner, "Concepts of Tariqa in West Africa. The Case of the Qadiriyye", *Chrisma and Brotherhood in African Islam*, Oxford 1988, s. 33-52; Khaliq Ahmad Nizami, "The

Kâdirîhâne Tekkesi'nin hazîresindeki bir mezar taşında destarlı Rûmî tacı ile on sekiz kollu yıldız kabartması - Top-hane / İstanbul

Qadiriyyah Order", *Islamic Spirituality* (ed. Seyyed Hossein Nasr), New York 1991, II, 6-25; Yûsuf M. Tâhâ Zeydân, *eṭ-Ṭarîku's-şûfî ve fûrû'u'l-Kâdiriyye bi-Mısır*, Beyrut 1411/1991, s. 185-227; Muhammed Dernîka, *Şeyh 'Abdül-kâdir el-Cilânî ve a'lâmü'l-Kâdiriyye*, Trablus 1992; M. van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet* (trc. Remziye Arslan), Ankara, ts., s. 256-266; Ali Salih Korvar, *The Sufi Brotherhoods in the Sudan*, London 1992, s. 21-35; Saiyid Athar Abbas Rizvi, *A History of Sufism in India*, New Delhi 1992, II, 151-174; Dilaver Gürer, *Abdülkadir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul 1999, s. 329-379; Cemalettin Server Revna-koğlu, "Tarihatların Tarihine Toplu Bir Bakış: Kadiriilik", *Yeni Tarih Dünyası*, I/2, İstanbul 1953, s. 68-70; a.e., I/6 (1953), s. 254-256; a.e., I/7 (1953), s. 300-301; *Journal of the History of Sufism: Tasavvuf Tarihî Araştırmaları Dergisi*, sy. 1-2, İstanbul 2000 (special issue: The Qadiriyya Order); D. S. Margoliouth, "Kadiriyye", *IA*, VI, 54-56; a.m.f., "Kadiriyya", *El²* (Ing.), IV, 381-383; Louis Massignon, "Tarikat", *IA*, XII/1, s. 6; Rıza Kurtuluş, "Ahmedü Bamba", *DiA*, II, 172; Mustafa Kara, "Eşrefiyye", a.e., XI, 477-478; A. Necîlâ Pekolcay - Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", a.e., XI, 480-482.

NİHAT AZAMAT

KÂDİSİYE SAVAŞI

(وقعة القادسية)

Müslümanlara

Kuzey Irak ve İran'ın kapılarını açan
meydan savaşı

(15/636).

Kaynaklar savaşın sebebi olarak Sâsânîler'in, imparatorluğu içine düştüğü buhrandan kurtaracağı umuduyla genç III. Yezdicerd'i tahta çıkardıktan sonra öncelikle müslümanların fethettiği toprakları geri almayı planlamalarını ve müslümanların da Sevâd arazilerindeki yerli halkın yapılan antlaşmalara uymamaya başlaması, hatta yer yer isyana kalkışması üzerine bunu vesile ederek kendilerinin Irak'ın içlerinde güvenli bir şekilde ilerleyebilmelerine engel oluşturan Sâsânî gücünü kırmayı hedeflemelerini göstermektedir. Irak'taki Müsennâ b. Hârîse gibi bazı ordu kumandanlarının Sâsânîler'in karşı hareketini bildirmeleri üzerine Hz. Ömer amacını sezdirmeden büyük bir kuvvet hazırlamak için faaliyete geçmiş ve ordunun organizasyonuna o güne kadar vermediği derecede önem vermiştir. Esasen İslâm orduları, Köprü savaşında (13/634) Sâsânî kuvvetleri karşısında uğradıkları ağır yenilgiden bir yıl sonra Büveyb savaşında kazandıkları zaferle Dicle ve Fırat havzasında ciddi bir üstünlük elde etmişlerdi. Genellikle kabul edilen görüşe göre aynı yılın sonlarına doğru Hz. Ömer, Irak sınırına yakın yer-

lerdeki kuvvetlerin Müsennâ b. Hârîse'ye, Medine'ye yakın yerlerde bulunanların buradaki kuvvetlere katılması için emir verdi. Niyeti ordunun kumandanlığını bizzat üstlenmekti; hatta bunun için Medine dışında Sırâr mevkiinde konaklamış olan kuvvetlerin ordugâhına kadar gitmişti. Ancak Hz. Osman, Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm ve Abdurrahman b. Avf gibi ileri gelen sahâbîlerle görüş-tükten sonra Medine'de kalmanın daha uygun olacağı kararına vardı. Bundan sonra da müşavere neticesinde ordu kumandanlığına o sırada Necid bölgesindeki Hevâzin kabilesinin zekâtlarını toplamakla görevli bulunan Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı getirerek Medine'ye çağırdı; ona ve orduya bazı tavsiyelerde bulunarak Irak'a doğru yola çıkmalarını emretti.

Sa'd beraberindeki kuvvetlerle yola çıktı. Zerûd ve Şerâf denilen yerlerde konaklayarak halife tarafından görevlendirilen çeşitli kabilelere mensup yeni birliklerin kendisine katılmasını bekledi. Nihayet kışın başlayan hazırlıkların tamamlanmasından sonra ordu ilkbaharda Kûfe'nin 30 km. güneyinde bulunan Sâsânîler'in en önemli sınır şehri Kâdisiye'ye vardı. Kaynaklarda İslâm ordusu için 60-70.000, Sâsânî ordusu için 30.000-250.000 arasında değişen farklı rakamlar verilmekle birlikte bazı araştırmacıların tesbitine göre müslümanların asker mevcudu yaklaşık 9-10.000 kadardı. Sâsânîler ise tahminen 70-80.000 kişiydiler ve ayrıca müslümanlar için ciddi bir tehlike teşkil eden otuz civarında file sahiptiler. Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hz. Ömer'in isteği üzerine cephedeki gelişmeleri devamlı şekilde Medine'ye bildirmekte ve halifeden gelen tâlimatlara uymaktaydı. Sa'd Nu'mân b. Mukarrin, Hanzale b. Rebî', Eş'as b. Kays, Mugire b. Şu'be, Mugire b. Zürrâre ve Amr b. Ma'dikerib'in de aralarında bulunduğu bir heyeti III. Yezdicerd'e gönderdi ve onu İslâm'a veya cizye ödemeye davet etti; ancak kisrâ elçilere sert ve alaycı bir tavırla karşılık verdi. Savaş başlamadan önce Sa'd ile Sâsânî ordusu kumandanı Rüstem arasında elçiler aracılığıyla görüşmeler yapıldı; Rib'î b. Âmir, Huzeyfe b. Mihsan ve Mugire b. Şu'be gibi elçilerin ayrı ayrı yürüttüğü görüşmeler bir sonuç vermeyince ordular savaş düzeni aldı. İslâm ordusu onlu sisteme göre düzenlenmişti; onar kişiden müteşekkil mangalara birer arîf komanda ediyordu. Her kabileye ve büyük kabilelerin önemli kollarına bir onur işareti olarak kendine has bir sancak verildi. Ordu mer-

kez, sağ kanat, sol kanat olmak üzere üç ana bölümden oluşuyordu. Sâsânî ordusunun da ana bölümleri merkez, sağ ve sol kanatlardı. Orduların tanziminden sonra mevki tesbiti gündeme geldi. Müslümanların teklifi, Sâsânîler'in Fırat'tan ayrılan Atik kanalını batı istikametinde aşarak kendilerinin bulunduğu tarafa geçmeleri idi. Muhtemelen Sa'd'ın düşüncesi bir geri çekilme anında askerlerinin hareket yeteneğini kısıtlamamaktı. Buna karşılık Sâsânîler'in geri çekilmesi durumunda kanal onlara engel vazifesi görecek. Sâsânî ordusu kumandanı Rüstem Sa'd'ın bu teklifini kabul etti ve ordusuyla kanalı aştı.

Haftalar süren birbirlerini kollayıştan sonra savaş başladı ve çok şiddetli bir şekilde üç veya dört gün devam etti. Vücudundaki çabnlardan dolayı rahatsız durumda olan Sa'd fiilen çarpışmalara katılmadı ve orduyu kurdurduğu yüksekçe bir çardaktan yönetti. Kaynaklarda savaşın günlerine "yevmü Ermâs, yevmü Ağvâs, yevmü İmâs, yevmü'l-Kâdisiyye" ve son günün akşamına "leyletü'l-Herîr" ve geç saatlerine "leyletü'l-Kâdisiyye" adı verilir. Müslümanların ilk defa karşılaştıkları filler konusundaki tecrübesizlikleri birinci gün zor anlar yaşamalarına sebep oldu. İkinci gün toparlandılar; ancak çok şiddetli çarpışmaların cereyan ettiği üçüncü gün ağır kayıplar verdiler. Nihayet savaşın sonuna doğru Suriye'den gelen yaklaşık 6000 kişilik yardımcı kuvvetin desteği ve bazı kumandanların zeki manevralarıyla üstünlüğü ele geçirdiler. Kumandan Rüstem'in Hilâl b. Ullefe tarafından öldürülmesinin ardından (Taberî, III, 564, 576) Sâsânî ordusu dağıldı ve büyük bir bozguna uğradı (15/636). Savaşın 14 (635) veya 16 yıllarında meydana geldiği de rivayet edilir. Sa'd, İranlılar'ın ağır hezimetini karşısında kazandıkları büyük zaferi hemen her gün Medine dışına çıkarak habercilerin getireceği müjdeyi bekleyen Hz. Ömer'e bildirdi. Her iki tarafın da mevcutlarının en az üçte birini kaybettikleri bu savaşta müslümanlar çok miktarda ganimet ele geçirdiler; bunların en kıymetlisi "direfş-i kâviyânî" adındaki kutsal İran sancağıydı.

Kâdisiye Savaşı İslâm tarihinin en önemli zaferlerinden biridir. Müslümanlara büyük bir moral ve üstünlük hissi veren bu zaferle Irak'ın kapıları açılmış, İran'ın düşüşünün başlangıcı hazırlanmış, Sâsânîler'in başşehri Medân'in fethi sağlanmış, diğer fetihlere hız kazandırılmış